

Z. MORKŪNAS

APIE MOKSLINIO VISUOMENĖS PAŽINIMO METODO VAIDMENĮ

Metodologija yra mokslas ne tik apie pasaulio *teorinio* pažinimo būdus, bet ir apie jo *praktinio* keitimo būdus, nes paties pažinimo pagrindas yra praktika. „Metodas,— rašo G. Hegelis,— tai įrankis, tai tam tikra subjektyviosios pusės priemonė, per kurią ji santyčiau su objektu“¹. Nuo tos priemonės, arba įrankio, tobulumo priklauso ir žmogaus santykio su objektu sėkmė. Tačiau, pagal G. Hegelį, žmogaus ir objekto santykį nulemia ne praktinis gamybinis darbas, o jo mąstymas, todėl tikrojo darbo — mąstymo lygis ir būdas apsprendžia subjekto praktinės veiklos lygį ir būdą.

Marksizmas parodė, jog tikrovės pažinimo metodas yra apspręstas praktinės-gamybinės veiklos lygio, nors jis daro jai grįžtamąjį poveikį: pažinimo metodas (metateorija) yra priemonė sukurti teorijai, pagal kurią keičiama pati tikrovė, tame tarpe visuomenė.

K. Markso nuomone, vientisą mokslinę teoriją apie visuomenę įgalina sukurti klasikinė klasinės visuomenės išsivystymo pakopa — kapitalizmas. „Buržuazinė visuomenė,— rašo jis,— yra labiausiai išvystyta ir visapusiškiausia istorinė gamybos organizacija“². Ši visuomenės pakopa įgalina atskleisti svarbiausią jos momentą — mainomąją vertę — mintinės konkretybės arba „protingos abstrakcijos“ pavidalu.

Vertės formų (paprastos, pilnos, visuotinės) ir su jomis susijusių cirkuliacijos (prekinės, pinigų, pasaulinių pinigų) formų atskleidimas ir sudarė išeities tašką („mintinę konkretybę“³) konkrečios šalies (Angli-

¹ Г. Гегель, Сочинения, т. 6, М., 1939, стр. 299.

² К. Маркс, Ф. Энгельс, Сочинения, т. 12, М., 1958, стр. 731.

³ „Konkretybė todėl konkreti, kad ji yra daugelio apibrėžimų sintezė, vadinasi, įvairovės vienybė“ (К. Маркс, Ф. Энгельс, Сочинения, т. 12, стр. 731). Mintinę konkretybę arba „protingą abstrakciją“ sunku laikyti pažinimo išeities tašku todėl, kad „ji mąstyme iškyla kaip sintezės procesas, kaip rezultatas, o ne kaip išeities taškas, nors ji yra tikra-*sis išeities taškas* ir todėl taip pat *stebėjimo* ir *vaizdinio* išeities taškas. Einant pirmuoju keliu (nuo chaotiškų vaizdinių apie konkrečius reiškinius prie abstrakčių apibrėžimų.—

jos) gamybinių santykių struktūrai — gamybos priemonių ir vartojimo dalykų konkrečiam pasiskirstymui, prekių mainams, vartojimui, pasidalinimui klasėmis, klasių interesams, konkrečiam antstatui ir jo sąveikai su baze — atskleisti.

Kyla klausimas, kokio reiškinio analizė turi sudaryti išeities tašką, tiriant konkrečios socialistinės visuomenės gamybinių santykių struktūrą, jos santykį su valstybe, taip pat tų dalykų reikšmę konkrečiame komunistinės visuomenės kūrimo etape.

Išeities taškas socialistinei visuomenei tirti turi būti sąlygų, kuriomis susiformuoja universalūs, harmoningi žmogiškieji poreikiai, analizė, kitaip sakant, darbo sąlygų, „kuriuos labiausiai atitinka jų žmogiškąją prigimtį ir yra jai visai adekvačios“⁴, analizė.

Universalus poreikio sąvoka kaip idealus vartojimo dalyko vaizdas galvoje yra tuščia abstrakcija arba chaotiškas vaizdinys apie poreikį, jeigu ji neapima technologinių ir visuomeninių to poreikio sąlygų⁵.

Pilnai išsivysčiusi buržuazinė visuomenė teikia pakankamai medžiagos jos pačios mokslinei analizei, o pastaroji yra priemonė atskleisti ankstesnių visuomenių esmę. Ji (buržuazinė visuomenė) teikia pakankamai medžiagos ir visapusiškų, harmoningų poreikių sąlygų — komunistinių gamybinių santykių analizei⁶. Kapitalas „veržiasi prie universalus gamybinių jėgų išvystymo ir, vadinasi, tampa prielaida naujo gamybos būdo, pagrįsto gamybinių jėgų išsivystymu ne apibrėžtai būklei atkurti ar, geriausiu atveju, — praplėsti, o tokio gamybos būdo, kuriam esant, laisvas, niekuo nevaržomas, progresyvus ir universalus gamybinių jėgų vystymas pats sudaro visuomenės, o todėl ir jos atkūrimo

Z. M.), pilnas vaizdinys išgaruoja iki abstraktaus apibrėžimo laipsnio, einant antruoju keičiu (nuo mintinės konkretybės — abstrakčių apibrėžimų — prie konkretaus tikrovėje. — Z. M.), abstraktūs apibrėžimai veda į konkretaus atkūrimą *minties dėka*“ (ten pat, p. 726—727) (pabraukta cituojant. — Z. M.). Tarybinėje filosofijoje mokslinio pažinimo metodas „nuo bendro prie konkretaus“ neretai siejamas ir net tapatinamas su formaliosios logikos dedukcija, kuri visiškai atsiriboja nuo praktikos kaip teorijos pagrindo ir jos kriterijaus (pavyzdžiui, žr. A. Štofo, V. Kosolapovo, V. Šviricvo darbus).

⁴ K. Marksas, Kapitalas, t. III, Vilnius, 1959, p. 745.

⁵ Viena iš svarbiausių mokslo apie visuomenę kategorijų J. Francevas laiko poreikį (kn.: «Методологические проблемы науки. Материал заседания президиума АН СССР», М., 1964, стр. 210). „Interesų ir poreikių pažinimas, — rašo V. Afanasjevas, — [...] yra svarbi ekonominės, politinės-socialinės ir dvasinės kūrybos mokslinių metodų sąlyga“ (B. Г. Афанасьев, Научное управление обществом, М., 1968, стр. 317).

⁶ E. Iljenkovas labai teisingai pabrėžia, jog mokslinio pažinimo metodas „nuo bendro prie konkretaus“ yra „universalus mąstymo metodas“, kuris savo „pritaikymo laukia ir socializmo politinėje ekonomijoje, ir kitose teorinėse srityse“ (Э. В. Ильенков, Проблема абстрактного и конкретного. — «Вопросы философии», 1967, № 9, стр. 65). Jis giliai atskleidžia sąvokų „konkretus“ ir „abstraktus“ turinį, to turinio dialektiką. Tačiau autorius, laikydamas šį metodą universaliu mokslinio pažinimo metodu, neatkreipia dėmesio į tai, jog tas metodas gali susiformuoti ir būti sąmoningai taikomas, tik visuomenei pasiekus tam tikrą (klasikinę) jos išsivystymo pakopą.

prielaidą; tokio gamybos būdo, kurio vienintelę prielaidą sudaro išėjimas už išeities taško ribų"⁷. Individas tiek yra universalus, kiek universalūs jo praktiniai santykiai su pasauliu. K. Marksas rašo, jog „tiktai kapitalas sukuria buržuazinę visuomenę ir universalų visuomenės narių pasisavinimą tiek gamtos, tiek ir paties visuomeninio ryšio“⁸, o tai sudaro universalių žmoniškųjų poreikių realias prielaidas ir sąlygoja teorinį jų atskleidimą.

Aukštas buržuazinės visuomenės gamybinių jėgų lygis ir jų visuomeninis pobūdis palaipsniui įgalina „užtikrinti visiems visuomenės nariams ne tiktai visiškai pakankamas ir diena iš dienos vis gerėjančias materialines gyvenimo sąlygas, bet visiškai laisvą jų fizinių ir protinių gabumų išvystymą bei pritaikymą“⁹, kitaip sakant, čia išryškėja technologinės visapusiškų, harmoningų poreikių sąlygos. Tačiau čia nėra visuomeninių tų poreikių sąlygų: didžioji visuomenės dalis yra vis labiau atskiriama nuo tų sąlygų — nuo gamybos priemonių ir vartojimo reikmenų. Šis prieštaravimas tarp technologijos teikiamų galimybių ir socialinių jų realizavimo sąlygų darosi vis labiau juntamas ir proletarų galvose sukelia poreikį sukurti gamybinius santykius, atitinkančius visuomeninį gamybos pobūdį.

Komunistinius gamybinius santykius sudaro tiesioginė (prekių mainų ir su jais susijusios valstybės netarpininkaujama) medžiagų apytaka tarp gamtos ir visuomenės. Kadangi čia visi tiesiogiai naudoja gamtą gamybos procese ir jos produktų vartojime, tai visos visuomenės ir atskiro individo interesai iš esmės sutampa. Dėl to išnyksta socialinis antagonizmas. Šia prasme žmogus „galutinai išsiskiria iš gyvulių pasaulio, iš žvėriškų gyvenimo sąlygų pereidamas į tikrai žmogiškąsias“¹⁰.

Dabar ypač ryšku, kad vien technologinis gamybos aiškinimas yra visiškai nepakankamas ir net pragaištingas, jeigu nežinomos ir nerealiizuojamos visuomeninės naudingos jos rezultatų panaudojimo sąlygos¹¹.

---

⁷ Из рукописи К. Маркса «Критика политической экономии». — «Вопросы философии», 1967, № 6, стр. 95.

⁸ Из рукописи К. Маркса «Критика политической экономии». — «Вопросы философии», 1966, № 9, стр. 88.

⁹ F. Engelsas. Anti-Diuringas, p. 243: Jeigu visuomenė kiekvienam savo nariui leidžia veikti nepriklausomai nuo fizinio poreikio, tai ji tuo pačiu užtikrina jam universalios veiklos sąlygas. Žmogus „tikrąja to žodžio prasme (universaliai. — Z. M.) tik tuomet ir gemina, kuomet jis laisvas nuo jo (fizinio poreikio. — Z. M.) (K. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М., 1956, стр. 566).

¹⁰ Ten pat, p. 243.

¹¹ Žmonės taps visiškai sąmoningais savo istorijos kūrėjais tik tuomet, kai „jų pačių paleidžiamos veikti visuomeninės priežastys turės žymiu ir vis didėjančiu mastu ir tuos padarinius, kurių jie nori“ (ten pat, p. 244). Tiesioginė medžiagų apytaka tarp gamtos ir žmogaus yra betarpiška sąlyga, kuriai esant visuomenė gali gauti tuos padarinius, kurių iš anksto nori.

Jeigu ignoruojama visapusiškų poreikių technologinių ir visuomeninių sąlygų vienybė, tai neįmanoma suprasti, kada ir kaip pertvarkyti visuomeninius santykius¹². V. Leninas nuolat ir primygtinai reikalavo, kad bet kuris reiškinytis būtų tiriamas sistemiškai. Tik žinant „visų ūkinių santykių sumą, visą ūkinės apyvartos sumą“¹³, galima teisingai atskleisti atskiro socialinio reiškinio esmę, o be to atskleidimo neįmanoma mokliškai pagrįsta praktinė veikla.

Daugelis buržuazinių filosofų ir sociologų tvirtina, jog metodologija yra mokslas tik apie teorinio pažinimo metodus. Jie atsiriboja nuo visuomenės praktinės veiklos kaip pažinimo šaltinio ir kriterijaus¹⁴.

R. Mertonu nuomone, šiandien dar neįmanoma sukurti teorijos, kuri „nukreiptų rimtų tyrinėtojų dėmesį į atitinkamas empirinės analizės problemas“¹⁵, kuri būtų praktinės veiklos įrankiu ir veiklos teisingumo kriterijumi. R. Mertonui metodologija tėra vien mokslas apie teorijos tyrimo metodą, kuriuo nustatomas teorijos teisingumas ar klaidingumas. Šis požiūris neišvengia už formaliosios logikos dedukcijos ribų ir visiškai atsiriboja nuo mokslo apie praktinės veiklos metodą.

Buržuazinių sociologų teorijose paprastai ignoruojamos visuomeninės universalių poreikių sąlygos — tiesioginis gamintojų santykis su gamybos priemonėmis, nes, anot jų, ir visi socialiniai pertvarkymai šio santykio neliečia. Dž. Morenas, pavyzdžiui, rašo, jog visuomeninį gyvenimą apsprendžia ne visuomeninė būtis, o politiniai institutai ir idealios paskatos, atsirandančios žymių žmonių galvose. Visos blygybės visuomenėje kylančios iš blogo žmonių sugrupavimo, iš blogos institutų veiklos, grupuojant žmones. Teisingumas atsirasis tada, kai žmonės bus sugrupuoti pagal jų psichines savybes¹⁶.

M. Vėberis rašė, kad idealios žmonių paskatos neturi objektyvaus pagrindo ir tėra tik „individuali manija“. Visuomenę esą galima pertvarkyti, keičiant „individualią maniją“. Tačiau, šiuo keliu einant, praktiškai negalima panaikinti buržuazinės biurokratijos, prieš kurią taip aštriai pasisakė pats M. Vėberis¹⁷.

Taigi buržuaziniai sociologai netiria ryšio tarp gamintojų ir daiktinių gamybos sąlygų, ignoruoja ekonominį būtinumą, dėl kurio tas ryšys turi būti pakeistas tiesiogine medžiagų apytaka tarp gamtos ir žmogaus. Kaip tik dėl to jie negali atskleisti buržuazinės visuomenės ekonominės struktūros esmės ir laiko tą visuomenę amžina, manydami, kad

¹² V. I. Leninas, Raštai, t. 27, p. 247.

¹³ V. I. Leninas, Raštai, t. 32, p. 329.

¹⁴ Ж. Дж. Милль, Система логики силлогической и индуктивной, М., 1914, стр. 167.

¹⁵ R. K. Merton, Social theorie and social strukture, 1963, p. 6.

¹⁶ Дж. Л. Морено, Социометрия, М., 1958, стр. 253.

¹⁷ M. Weber, Wirtschaft und Gesellschaft, Tübingen, 1925, S. 669.

jos ydos yra laikinos, kylančios tik iš blogų organizatorių ir blogų institutų (O. Kontas, H. Spenseris, L. Gumplovičius, G. Zimnelis, E. Diurkheimas ir kt.).

Tuo tarpu išvystyta buržuazinė visuomenė jau leidžia suprasti, kaip gamta tapo žmogumi. „Visa istorija,— rašo K. Marksas,— yra pasiruošimas tam, kad „žmogus“ taptų *jutiminės sąmonės* dalyku, ir kad poreikis „žmogaus kaip žmogaus“ taptų (gamtiniu, jutiminiu) poreikiu“¹⁸. Žmogus tiek ir tepažįsta save, savo būtį, kiek jis sužmogina gamtą, ją pakeisdamas gamyboje ir vartodamas. „... Pats mokslas apie žmogų yra žmogaus praktinio sąveikos sukūrimo produktas...“¹⁹ Išsivysčiusi buržuazinė visuomenė yra ta pakopa, kurioje gamtos mokslas ir mokslas apie žmogų tampa vieningu mokslu. „... Gamtos mokslas apima mokslą apie žmogų tokiu pat mastu, kokiu mokslas apie žmogų apima gamtos mokslą“; ateity „tai bus *vienas mokslas*“²⁰. Tą pačią mintį išskėlė ir V. Leninas, sakydamas, jog negalima suprasti reiškinio priežasčių, apsiribojus filosofijos istorijos studijavimu,— tam būtinai reikalinga pramonės (technikos) ir gamtos istorijos sintetinė analizė, t. y. „vienos ir antros istorijos+technikos istorijos kvintesencija“²¹, nes „*industrija yra tikrasis gamtos, o kartu ir gamtos mokslo santykis su žmogumi*“²². Bet kokio visuomeninio ar gamtinio reiškinio tikras pažinimas ir pritaikymas kiekvieno visuomenės nario reikmėms tampa galimu, tik visuomenei pasiekus tam tikrą universalumo pakopą— kai visuomenė ne tik pertvarko gamtą, bet ir to pertvarkymo rezultatus pritaiko savo reikmėms, t. y. sukuria tiesioginę medžiagų apytaką. Vadinasi, tiek gamtos, tiek visuomenės tikras pažinimas yra vieningas²³ ir jo išėities tašką sudaro tam tikros praktinės, jutiminės veiklos pakopos — išvystytos buržuazinės visuomenės — analizė — technologinių ir visuomeninių universalių poreikių sąlygų analizė.

Atskleidus technologines ir visuomenines universalaus poreikio sąlygas, galima grįžti prie konkrečios visuomenės išsivystymo pakopos ir nustatyti, kiek joje dar nėra technologinių ar visuomeninių universalių

¹⁸ K. Маркс, Ф. Энгельс. Из ранних произведений, стр. 596.

¹⁹ Ten pat, p. 616.

²⁰ Ten pat, p. 596.

²¹ V. I. Leninas, Raštai, t. 38, p. 145

²² K. Маркс, Ф. Энгельс, Из ранних произведений, стр. 595.

²³ L. Bertalanfis, ieškodamas bendriausio metodo bet kokios rūšies ir bet kokio sudėtingumo sistemoms tirti, pastebi, jog yra reali „galimybė kurti vieningą mokslą ant dėsnių izomorfizmo skirtingose srityse bazės“ (žr. «Системные исследования», М., 1969, стр. 14); tai sąlygoja universalaus poveikio gamtai pakopa, reikalaujanti vieningo tiek visuomeninių, tiek biologinių, tiek negyvosios gamtos sistemų tyrimo. Vieningo įvairių sistemų tyrimo metodų ieško M. Mesarovičius, R. Akofas, V. Ežbis, L. Zadė, O. Langė, H. Greneviskis, A. Zinovjevas, A. Ujomovas ir kt.

poreikių sąlygų ir koks santykis tarp technologijos lygio, gamybinių santykių struktūros ir politinės visuomenės organizacijos būtų pats efektyviausias. Veiklos subjektai, žinodami konkretų santykį tarp priešasčių (technologijos lygio, gamybinių santykių) ir pasekmių (valstybės, idėjinų veiklos motyvų) gali realiai įveikti neigiamus reiškinius, mokliškai keisdami pačias jų priežastis

Atitinkama visuomenės išsivystymo pakopa — buržuazinė visuomenė — sąlygoja mokslinio pažinimo metodo — ėjimo iš universalių poreikių analizės į konkrečios visuomeninės pakopos analizę — atsiradimą ir galimumą jį taikyti. Šiuo metodu sukuriama teorija — mokslinis socializmas, kuri nurodo kapitalizmo žlugimo ir naujos visuomenės atsiradimo priežastis — technologines ir visuomenines, to proceso subjektą bei priemones. Mokslinio socializmo teorijos teisingumas patikrinamas tokiu mastu, koku sukuriamos visuomeninės universalių poreikių sąlygos, atitinkančios esamą technologijos lygį. Ši praktinė veikla sudaro socializmą, kuris atsiranda vietoj anksčiau buvusios (buržuazinės) praktinės veiklos pakopos. Socializmas — žmogiškosios būties universalumo reiškimosi priangis. Pati komunistinė visuomenė yra ne amžinai pastovus dalykas, o „nuolatinis išėjimas už išeities taško ribų“. Žinoma, teisinga mokslinio socializmo teorija pati savaime nieko nepakeičia, išskyrus seną klaidingą teoriją. Praktiniam tikrovės pakeitimui reikalinga teorija besiremiančių subjektų praktinė veikla. „Kad būtų panaikinta privatinės nuosavybės *idėja*, — rašo K. Marksas, — pilnai pakanka komunizmo *idėjos*. Privatinės nuosavybės panaikinimui realioje tikrovėje reikalingas *tikras* komunizmo veiksmas“²⁴.

---

²⁴ К. Маркс, Ф. Энгельс, Из ранних произведений, стр. 606.